

ARISZTOKRATA NŐK MECENATÚRÁJA
SZOCIÁLIS ÉS KULTURÁLIS TERÜLETEKEN
(AZ ERDÉLYI CSÁKY ÉS A JÓSIKA CSALÁDOK PÉLDÁJÁN)

PAPP KLÁRA

Néhány éve Péter Katalin volt doktori disszertációm egyik opponense, amely munkám az erdélyi Csáky családról szól, köztük a kiemelkedő női szereplőkről.* Jelen tanulmány a kéziratban felvetett egyik probléma további kutatásairól ad számot, arról, hogy a családi levelezés és más források együttes közlései alapján milyen kezdeményezéseket vállaltak magukra az erdélyi Csákyak nőági leszármazottai.

Az arisztokrata hölgyek kulturális érdeklődése, szokásai, mecenatúrájának jelei és részvétele a kulturális folyamatokban jól kiolvasható a személyes forrásokból.

Csáky Katának egy férjéhez, 1764 márciusában írott hosszú levele szerint egyik életcélja volt, hogy jövedelmeiből „Isten dicsőségére”, egyházának segítésére fordíthasson, bár a jótékonykodásra akkor még nemigen nyílt lehetősége. Amikor az apjától neki jutott Csáky birtokrész hatékony működtetésében már sikereket ért el, több kezdeményezést tett. 1779–1786 között Szebenben Orsolya apácakolostort támogatott, 1781-ből például ismerjük contractusát, amelyet „egy kisasszony tanítására fundációul” kötött. Kolozsváron a minorita templom építését segítette.¹ 1779-ben arra is ígéretet tett, hogy két árva gyermek támogatására ad 100 német forintot a kolozsvári iskolának.² 1792. október 20-án kelt adománylevele szerint három adósának tartozását juttatta a kolozsvári római katolikus convictusnak.³

Csáky Kata grófnő unokája, Csáky Rozália szintén igen tevékeny asszony volt. A családi levelezés szerint nagyanyja nevelte, ahogyan a gyermekkorában, himlőben meghalt nővérét, Katicát is. A környezetében élőkről való gondoskodást már kisgyermekként láthatta, s mivel 1802-ben férjhez ment Jósika János báróhoz, aki a főkormányzók elnöke, s így Erdély első embere lett, lehetőségei is jelentősen megnövekedtek. Csáky Rozália azonban nem élt vissza férje pozíciójával, sőt inkább az figyelhető meg viselkedésében, hogy igyekezett önállóságát, kezdeménye-

* A tanulmány az NKFI K 120197 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ Jósika Hitb. Lt. No. 542. A kolozsvári templomépítésre 1776-ban 500 forintot ajánlott fel, amelyből szeptemberben 103 forintot be is fizetett.

² Jósika Hitb. Lt. No. 629. 1780-ban pater Boér Imre az összeg átadását is igazolta.

³ JAKAB 1888/b, 667–668. Tholdalagi Ferencnél 2000, Wesselényi Miklósnál 1000 és gróf Gyulai Ferencnél lévő, úgyszintén 1000 forintról volt szó. A „kényszerítő” körülményektől függően azt a jogot is magának tartotta a grófnő, hogy – amennyiben három hónappal korábban bejelenti – visszakaphassa a pénzösszeget.

zőkedvét megőrizni, néha-néha a férj jóindulatú tanácsai ellenére is. Amikor helyzetét később felhasználta, akkor a bécsi udvarhoz kötődő ismeretségei révén igyekezett kezdeményezéseinek pártfogó anyagi támogatást szerezni.

Jósika János felesége méltán volt a szociális érzékenység egyik mintaadó személyiségének tartható Kolozsváron. Tudjuk, hogy a grófnő nem csupán a nagyanyja példáját követte. Ismeretes, hogy az anyjával, Bethlen Rozáliával jó barátságot ápoló Palm Jozefa grófnő és férje, Bánffy György 1817–18-ban ingyen népkonyhát állítottak fel az inség enyhítésére, amely 1822-ig, a gubernátor haláláig működött. Az uralkodó, I. Ferenc és felesége, Karolina Augusta kolozsvári látogatását követően (1817 augusztusa) alakult meg a Karolina kórház, amelynek alapításában a királyné is jelentős szerepet játszott. Az erdélyi püspök, Kováts Miklós is kezdeményezője volt 1820-ban egy, a „koldusügy” megoldását célzó tervzetnek, amely ugyan első kísérletre kudarcot vallott, de tudjuk, hogy a későbbiekben a grófnő a püspökkel konzultálva és egyeztetve valósította meg ötleteit. Az 1831. évi kolerajárvány idején már a főkormányzói elnök feleségeként Csáky Rozália kezdeményezett gyűjtést a szegények élelmezésének biztosítására – amelyből 6362 forint gyűlt össze, többségében a nemességtől és a hivatalnoki kartól –, s ebből az összegből karácsonytól márciusig tűzifát biztosítottak, valamint a városgazdánál 518 szegényembert tápláltak, s közel 700-nak lisztadományt adtak.⁴ Ezzel a kezdeményezéssel a grófnő folytatta a gubernátor-feleség, Palm Jozefa hagyományát, a többi lépése, indítványa és hosszan tartó ténykedése azonban már egy önálló irányvonalat megfogalmazó, hasznosan tevékenykedő ember képét mutatják az utókorok.

Csáky Rozália 1823-ban hozta létre a „Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület”-et,⁵ amely több kezdeményezést is tett: az ő irányításával jött létre az ún. Haller-kertben a „népkert”. 1827-ben szintén az egyesület vette bérbe a Hangyás-berket, ahol elindulhatott a terület vízelvezetése, a hidak építése, a sétány kialakítása,⁶ majd újabb példaadó alapítása, a szegények gyermekeit befogadó óvoda létrehozása.⁷

1824-ben még az egyesület központját keresték, s bár a város a „Thorda kapun kívül kovács műhelynek használt helyét” ingyen odaadta volna, azt a grófnő nem találta megfelelőnek, ezért inkább 1000 forintot ajánlottak fel az építés céljaira. Csáky Rozália a Külső-Monostor utcában egy, a rokonai tulajdonában lévő kertet vásárolt meg. Haller János ugyanis annak a Haller Györgynek volt a fia, akinek anyja Csáky Borbála, Jósikáné nagyanyjának nővére (mindketten Csáky Zsigmond leányai voltak). A kertet Haller feleségétől, Nemes Zsuzsannától – aki Jakab Elek szerint 1803 szeptemberében a várostól vette meg a telket – Nemes Ádám erdélyi

⁴ CSIZMADIA 1943, 4, 20. A szegényeknek főzött leves kiosztásáért Gyulai Lajos főkormányzói tanácsos volt a felelős.

⁵ Csizmadia szerint később az „Erdélyi Jóltevő Asszonyi Egyesület” nevet vett fel. CSIZMADIA 1943, 4.

⁶ 1831-ben egy Kolozsváron létesítendő zálogház tervét is felvetette, de a kezdeményezés kudarcba fulladt. Uo. 25.

⁷ EGYED 2004, 16.

kincstartó örökölte. Tőle vette meg az alapítvány nevében Csáky Rozália 25 ezer forintért, úgy hogy 5000 forintot saját hozzájárulásként az eladó tett hozzá, vagyis engedett el a vételárból.⁸

Csáky Rozália tevékenységéről szemtanúként maga Déryné is beszámolt, egyértelműen kiválóan tartva annak eredményét: „Volt Kolozsvárott a Külső-monostor utcában egy nagy, elhanyagolt, parlagon hagyott telek, ő ezt megvette, és planizálta. Átalakította kertté, hogy a kolozsvári publikumnak legyen mulatóhelye, hova ünnep és vasárnapokon kísértálgasson szabad levegőt szívni, miután egész heteken át a szobákba volt szorítkozva, nem lévén sehol egy sétateret, hová szórakozni kimehessen. Ezen kert oly ügyesen van elrendezve, minden kényelemmel ellátva: itt nyugvó padok, amott a családok között a gyalogsétálóknak ösvények, amott ismét a kocsikázók számára széles utak, nemkülönben a lovaglók számára. [...] És itt, ezen vidámság gyűlhelyén, még arról is gondoskodott ennek létrehozója, hogy kényelmes nyári színpadot (arénát) lehessen ott felállítani. És valóban játszottunk is ott, ezen mulatóhelyen, a neve: Népkert.”⁹

Kolozsvár.

Sétatéri főbejárat.

Déryné meglehetősen felületesen, saját információi alapján látta a kezdeményezés lényegét. A Bodor Pál egyesületi titkár által a város elé terjesztett javaslatok ugyanis a népkertben elsősorban a szegények megsegítését szorgalmazták. A dolgozóház negyven szegény számára az egyesület tagjainak természeti- (építési anyag) és pénzadományából épült fel. Tizenkét ágyra arisztokrata hölgyek tettek alapítványt, s aki ebben részesült, az szállást, étkezést, ruházatot kapott, illetve betegsége esetén gyógykezelést a Karolina kórházban. A többi 28 ember reggel 5-től este 7-ig munkát végzett, amelyért az étkezés díjának levonása után bért kapott.

⁸ JAKAB 1988/a, 801–807, valamint CSIZMADIA 1943, 6–7. Az egyesület a szerződéskötés után csak 10 ezer forintot fizetett az eladónak, a többivel adós maradt.

⁹ DÉRYNÉ SZÉPPATAKI 2011.

A „promonada”, avagy köz-sétatér létrehozása (amellyel a város már 1812-től kísérletezett, amikor a Hangyás-berket azért adta bérbe, hogy ott Meleg János szöcsmester különféle italokat árulhasson) ötévi adómentességgel járt, s egybekapcsolódott olyan újabb közcélokat szolgáló ötletek megvalósításával, mint a halászház, az úszó iskola (amelyre az ifjú urak adtak össze 745 forintot) vagy az úrlovások akadályversenye számára kialakított tér. Ezekre az ún. néma bálók divatját is ekkor vezették be, amikor a „meg nem rendezett bál költségeire” gyűjtöttek, s az összeget, pl. ez esetben a sétatér kialakítására költötték.¹⁰ 1832-ben Csáky Rozália Kováts püspökkel, aki a városnak egy javaslatot is megfogalmazott, a koldusok megsegítéséről levelezett. Csalódást okozott azonban, hogy a város vezetése a terheket az egyesületre akarta hárítani, s úgy vélte, neki hivatalból nincsen ebben teendője. 1832 júniusában az egyesületről hírt adó Erdélyi Híradó szerint az eddigiek túl már szerepelt az ingatlanok között az 1830-ban alapított „kisgyermekre ügyelő iskola épülete”, azaz egy elő-iskola, vagyis óvoda, egy kőből épült „meleg feredő-ház” réz kádakkal, s egy „nagyobb emeletű épület” bálók, casinók, muzsikák számára. A kolozsvári kisdudóvó intézetről az 1845. évi Kolozsvári Naptár is tudósított, megjegyezve, hogy „Itt a nagyobb gyerekek a tanulási órákon kívül különféle szalma és egyéb szörszövetek készítésével foglalkoznak, a leányok szintén fonásban, varrásban, kötésben, s több eféleben gyakoroltatnak.” Már ekkor hírt adtak egy „fejéritő gyár” felállításáról, amely mesterének, Filippi Jánosnak az Egyesület 1000 forint kölcsönt nyújtott. A fehérítőre a dolgozóházban elkészített szövött áru miatt volt szükség, hogy ne kelljen azt távoli vidékre (Lengyelország) küldeni. Hasonló megokolásból láttak hozzá egy ványoló megépítéséhez, amit a város végül évi pénzfizetés terhe mellett engedett.

Mivel Csáki gorbó környékén a grófnő selyemhernyó-tenyésztéssel is próbálkozott, 1841-ben a népkertben egy selyemfonó műhely kezdte meg működését, amelynek 1843-ból fennmaradt a fenntartási terve is.¹¹

A szilágyosomlyói plébános, Hoványi Ferenc levelében azért hálálkodott a grófnőnek, amiért a szegények munkáját támogatja, fel is szólította a helyi kereskedőket, keressék a kolozsvári „szegények boltját”.¹² A boltban egy Szilágyi Gábor nevű kereskedő fizettségként 5% részesedést kapott a termékek árából, de Csáky Rozália azt is elérte, hogy a gyulafehérvári katonai ruházati bizottság az egyesülettől rendelt katonapokrócot (amiből 13 215 forint tiszta haszon keletkezett), de a szürke posztó a debreceni, vagy a pesti vásárookra is eljutott.¹³

Csáky Rozália törekvéseihez nem mindig kapott támogatást családjától. 1825-ben a szegények háza működéséhez szükséges ingatlan megszerzése kapcsán férje éppen azért intette óvatosságra, mert tudott volt, hogy az anyja, Bethlen

¹⁰ CSIZMADIA 1943, 11–12.

¹¹ Uo. 15, a selyemfonóról: 30, illetve A kolozsvári Nemes Asszonyi Egyesület Intézete *Erdélyi Híradó*, 52/1–3. 1832. A Kolozsvári Napló tartalmáról lásd: GYÓRFI 2010.

¹² Jósika Hitb. Lt. No 553. 1845. július 17-én, Somlyón írott levél. A krasznai kereskedőket a kolozsvári vásárok idején utasította a lelkész a raktárok látogatására.

¹³ CSIZMADIA 1943, 24.

Rozália grófnő „mennyire ellenzi az ilyet”, s mert – mint feleségének megírta – „ösméred az erdélyieket, meglátod és megesheték, hogy [...] lassan lassan kivonják magukat”.¹⁴

1832 májusában a grófnő maga panaszkodott Kováts püspöknek a férje által emlegetett részvétlenségről: „az Egyesület csak név szerént az, 6 esztendőktől fogva szinte csak belőlem állván, szép dámáink adakozó kezek éppen semmivel sem segítenek, »táncoló lábaik« hoznak be még egy keveset az egyesület céljainak megvalósítására.”

A Magyar Híradó korábban idézett híradása felsorolta a kezdetektől adományttevőket, s azok között valóban kevés a nő, bár az első helyet a királyné, Karolina Augustia foglalta el, majd Kolozsvár városa és utána Csáky Rozália következett, de az erdélyi püspök mellett Kendeffy Ádám, Haller János, Czirjék Dénes vagy Moga Bazil görögkeleti püspök neve is ott szerepel a támogatói névsorban. A dolgozóház ágyalapítói között viszont ott voltak az arisztokrata asszonyok: Jósikánén kívül öccsének, Csáky Józsefnek a felesége, Bánffy Dénesné, Kálnoki Jánosné, Barcsay Lászlóné, Bánffy Györgyné. Megjegyzendő, hogy a „dolgozó ház” támogatói közé tartozott a kolozsvári nagykereskedő, Szábel Boldizsár, sőt 1846-ban Liszt Ferenc zongoraművész is, aki „a Nemzeti Színházban adott hangversenye jövedelméből” adományozott 500 Rft-ot.¹⁵ A *Religio és nevelés* c. katolikus egyházi folyóirat 1844. augusztusi számában úgy emlékezett meg az özvegy császárnéről, mint aki még mindig „pártfogása alatt” tartja a kolozsvári nőegyletet. A „közelebbi négy évről készített számadás beadása” után ugyanis 1000 váltó forint ajándékot küldött számukra.¹⁶

1843-ban meghalt Jósika János, s ezt követően özvegye már ritkábban tartózkodott Kolozsváron, kedvelt fiával Samuval, aki az udvari kancellárián kapott feladatokat, Bécsben élt, s így kevesebb energiát fordított az egyesületre. Előbb a sétakert került vissza a városhoz, majd a népkert és az ottani kezdeményezések aktivitása szorult vissza.¹⁷

Csáky Rozália nemcsak színházlátogató volt Kolozsváron, hanem felkarolta, segítette a művészeket is. Déryné az ő ajánlására szerepelt a városba érkezett gondok mellett a Rhédey-ház nagytermében, s a grófné estélyén elénekelte a „Se-

¹⁴ Jósika Hitb. Lt. No. 415. Jósika János 1825. szeptember 13-án Bécsből küldött levele. Jósika részt vett az 1825. évi pozsonyi országgyűlésen, s részletesen tájékoztatta otthon maradt feleségét a bécsi és pozsonyi társasági életről. A szálláslehetőségekről (egy fogadó és két hálószobája volt), a császárné és a császár megjelenéséről, az audencia lehetőségéről, a primásnál elköltött pompás ebédéről egyaránt megemlékezett, de a régebben mint első reformországgyűlés jegyzett országgyűlésről csak azt tudjuk meg, hogy a magyar nagyurak nagy számban voltak jelen, s hogy Jósika a két Zichy mellett kapott helyet.

¹⁵ *Erdélyi Híradó*, 52/1–3. 1832; CSIZMADIA 1943, 9. Szábel és Liszt Ferenc adománya egyaránt 500-500 forintot tett ki. Uo. 34.

¹⁶ *Religio és nevelés*, II/9. (Új folyam.) 1844. augusztus 1., 69.

¹⁷ Csáky Rozália 1838-ban ajánlotta fel visszavételre a sétakertet, mivel a Hangyás-berek bérleti ideje a lejáráthoz közelített. Az egyesületben az alapító grófnő munkáját Sala Mihály consiliárius titkár és Pákei Lajos pénztárnok segítette, akik folyamatosan küldték üzeneteiket Csáky Rozália után. CSIZMADIA 1943, 26–28. és 34–35.

villai borbélyt”, ahová az őt igen szerető, „igen lelkes és minden szépet-jót előmozdító” támogató a színésznőt is meghívta.¹⁸

A grófnő Csáki-gorbón nagy – ötezernél több kötetet tartalmazó – könyvtárat gyűjtött össze, amelynek példányai között a nagyanyja, Csáky Kata által vásároltatott Werbőczy-kötet is ott lehetett.¹⁹ Valószínűleg ez volt az oka, hogy amikor 1839-ben házileltárt készítettek a kolozsvári Jósika házról, nem tettek említést külön könyvtárszobáról, s így csak a családtagok szobáiban – ahol viszont a részletes leltár elmaradt – feltételezhetjük az olvasnivalókat.²⁰

A Jósika család tagjai érdeklődtek a sajtótermékek iránt. A Pesten megjelenő első szépművészeti folyóiratnak a *Regélő*nek 1833-ban előfizetője volt Csáky Rozália is, de köztük találhatjuk két lányát, Jósika Antóniát, aki Bornemissza János báró felesége volt, és Jósika Josephát, Petrichevich Horváth János feleségét.²¹ A május 5-i szám előfizetői közé sorolták Rhédey Teréziát, Rozália öccsének, Csáky Józsefnek feleségét és Petrichevich Horváth Emilia kisasszonyt. Az előfizetésnek a magyar nyelvű lapkiadás támogatása adott különös jelentőséget. Ennek a gondolatnak a lap szerkesztője, Róthkrepf Gábor az első szám előszavában hangot is adott, amikor elhatározta, hogy a lapszámok elején felsorolja a lelkes támogatók neveit. „Hálás köszönetem nyújtom ez alkalommal ama számos honleányok és hazafiaknak, nem a magam, hanem kedves nemzeti nyelvünk nevében, kik a két magyar hazából és annak rokon tartományaiából vetekedve ezen első magyar szépművészeti folyóírás létesítését kegyes ápolásukkal eszközölni.”

Gorbón Rozália a családi képeket is együtt akarta elhelyezni, hasonlóan a magyarországi arisztokrata családokhoz, akik családi galériába gyűjtötték össze őseik képét. 1821-ben azonban történt egy szerencsétlen eset, ami a jó szándék mellett utal a grófnő hiszékenységre is. Férje Kolozsvárról írta meg neki, milyen „szép casus” esett a Gorbóra küldött szekerekkel. A szekér alján kívül ugyanis „minden porrá égett”, csak hat használhatatlan szék és egy hasonló állapotú asztalfedél maradt, a kár nagyjából 200 arany lett. A lovaknak sikerült kiszabadulni, azokért kiküldte a Tamás nevű szekereset Vásárhelyre, a fogadóba. Jósika leginkább nagyanyja és nagyapja elpusztult képét sajnálta, s szóvá is tette, hogy nem érti, miért kellett a képeket kiküldetni, arról nem is szólva, hogy – mint írja – „szokás szerint senki sem kérdezett meg”. Azt róttá fel Rozália legnagyobb hibájául, hogy az úton fogadta fel a kertészt, s rábízta a szekeret, róla pedig bebizonyosodott, hogy a pipájával vigyázatlanságból éppen ő gyűjtötte fel a portékákat, ám a bajt látva elmenekült a helyszínről. Tanulsa-

¹⁸ DÉRYNÉ SZÉPPATAKI 2011. A hírtelen jött meghívás miatt Déryné 100 forintot vett kölcsön, hogy kis fehér új ruhát és fekete kalapot csináltasson magának.

¹⁹ BÍRÓ 1986, 335–336. A legszebb kötetek a szurdoki kastélyba kerültek, s feltehetően ott pusztultak el. A grófnő botanikai kollekciónak is itt őrizték.

²⁰ ZAY 2016.

²¹ A tizenegy női előfizető, „Az előfizető szépem” között ott találjuk még Kendeffy Ádám feleségét, Bethlen Rozáliát s rajta kívül még három Bethlen lányt, valamint Bethlen János feleségét, Béli Rozáliát is. *Regélő*, 1/9. 1833. május 2, 69.

gul azt írta feleségének, hogy a helyzeten már nem lehet változtatni, de értse meg: ismeretlenre nem szabad értékeket bízni.²²

Csáky Rozália nagyanyját, Csáky Kata grófnőt imádságos könyvek szerzőjeként tartják nyilván. Egy, a családi levéltárban fennmaradt 1791. december 24-i levél szerint egyik imádságának 200 példányban való kolozsvári kinyomtatására az erdélyi püspök, Batthyány Ignác teremtett lehetőséget. „Excellentiádtól küldött imádságot elvittem püspök úr őexcellentiájához, megvizsgálta, helybe hagyta, és felírta reá, hogy az maga typographiájába nyomtattassék ki. Ezen a héten nyomtatáshoz fognak és excellentiádnak parancsolattya szerént kétszáz exemplart ki is nyomtatnak.” Az imádságos könyvek újranyomtatását viszont az unoka, Csáky Rozália vállalta magára.²³ Ezzel a lépéssel mintegy szimbolikusan vállalta azokat a célkitűzéseket, amelyeket Csáky Kata grófnő egyik könyvének bevezetőjében a következőképpen írt le: „nem céлом ezen könyvnek kinyomtatása által a bölcseknek, nagytudásúaknak kedveket keresnem, mivel azok értelmeknek egyező, bölcs munkát kívánnak, hanem remélem azok a szegények, akik sok könyvekre szert nem tehetnek, azok nagy lelki vigasztalást, ebben minden lelki üdvösségre vezető módokat feltanálnak.”²⁴

Az óvoda-alapítása mellett az 1840-es években saját elképzeléseit tükrözték a szegények felvilágosítását, nevelését célzó lépései, amelyekről a *Honderű* a következőképpen számolt be: „Nincsen semmi, mi érdemesb volna közméltánylásra, mint a nép erkölcsi nevelését feladatul magának kítűzött lelkesek ernyedetlen buzgósága, [...] Csáky Rosália grófnő [...] hosszú évek során keresztül lankadatlan azon töri a fejét, miképp lehessen legalább alsóbb osztályainkban lábbaállítani az erkölcsöt, népet nevelni, értelmesíteni, boldogítani. Közelebről egy a híres Galura népszerű tollából eredt – s Jó magaviselet címet viselő – népkönyv kiadásán fáradozik, vezetve és buzdítva e dicső pályán annyira fénylő özvegy császárné ő felsége által, ki közelebről újra szokott kegyeinek boldogító malasztjával árasztá el a megneveztek kedves hölgyet.”²⁵

A *Magyar Tudománytár* 12. kötetében 1842-ből fennmaradt Jerney János előadásának szövege, amely az Akadémián *Észrevételek az erdélyi fakönyvekre* címen 1842. augusztus 16-án hangzott el, s tanúsítja Csáky Rozália tudomány iránti ér-

²² Jósika Hitb. Lt. No. 414. 1821. október 7-én, Kolozsvárról küldött levél.

²³ CSÁKY 1768; CSÁKY 1781; CSÁKY 1788.

²⁴ A bevezető kéziratban maradt fogalmazványából. Jósika Hitb. Lt. No. 663. Kéziratossá imádságoskönyv.

²⁵ Jósika János özvegyének írták, s a főkörmányzó 1843-ban halt meg. „Ő felségétől – néhai urunk erénydús özvegyétől – értette meg közelebről a nemes grófné, miképp a tiszteletre méltó Galura még életben van, és legújabbban valami igen olcsó képeket gondolt ki, mellyeket ezrenként oszt ki, s melyek igen rövid, de velős aláíratokkal az egész üdvönt magokban foglalják. Ő felsége a lelkes grófnének is igérni kegyeskedett ezekből, ki azokat saját hatáskörében létesíteni szándékszik.” *Honderű. Szépirodalmi és Divatlap* 7/25. 1846. 516. Valószínűleg Bernhard Galurának (1764–1856), Brixen püspökének *Lehrbuch der christlichen Wohlgezogenheit* (Augsburg, 1841.) című munkájáról van szó.

deklódását. Az előadó két viasszal borított fatábla feliratának elemzését végezte el, amelyek Aranka György által az 1791. évi országgyűlés idején már ismertek voltak, egy aranybánya üregeiből kerültek elő, s amelyeket Jankovich Miklós bocsátott a kutató rendelkezésére. Az egyiket Aranka György véleményével egyezően latin nyelvű, valóban eredeti táblának, ellenben a másikat, a görög feliratút hamisítványnak, „ál készítménynek” tartja. Azt feltételezte, hogy nem görög, hanem „huncsitha”, vagyis székely iratról van szó, amelyben magyar szavakat vélt felfedezni.

1841-ben kapta a hírt, hogy Jankovich Jósika Jánosnétól kapott egy gipsz másolatot, amelyet ő maga is megtekintett, s amelyen a fakönyvekhez hasonló betűket vélt felfedezni. Amikor utánanézték, kiderült, hogy a Bécsben tartózkodó Bethlen Domokos vette a gipszmásolat alapjául szolgáló buzogányt és egy kardot a kolozsvári régiségkereskedőtől, Literati Nemes Sámuelától. Csáky Rozália viszont Bethlen Elektől 10-12 évvel korábban hallott a bronz-ezüst buzogányról, amelyen felirat volt, s ő készített gipszmásolatot róla, mert a francia tudósnak, Lajardnak akarta elküldeni, akivel éppen akkor levelezett. Jerney másolatnak nyilvánította a buzogányt is, de véleményét Lajard esetleges értékelő véleményének megismerése nyomán hajlandónak mutatkozott megváltoztatni.²⁶

Jean-Baptiste Lajard, az Institut Royal de France tagja, majd főtitkára volt, akivel Csáky Rozália 1828–1843 között több levelet váltott. A leveleket elemző Buday Árpád a csáki grófnő könyvtárában megtalált tíz levélről tudott, valamennyit a francia tudós küldte Rozáliának. A legkorábbi levél Batthyány püspökhöz íródott, s Lajard a Mithras-kultusszal kapcsolatos kutatásaihoz kért tőle segítséget, elsősorban a Sarmizegethusában talált emlékekkel kapcsolatban. Csáky grófnő a levelek alapján több táblaképet készített, s küldött, de 1830 novemberében például a tudós köszönetet mondott a „Marosvásárhely mellett talált bronzkalapács s a Sarmizegethusában talált oszlopfőszzerű emlék másolatáért, illetve rajzáért” is. A szellemi kapcsolat folyamatos volt: Jósikáné 1838-ban négy rajzot küldött, majd 1841-ben ismét újabbakat, de egy fennmaradt levélfogalmazásból azt is megtudjuk, hogy Lajard elküldte Rozáliának egy értekezését is, két, Mithras-kultusról szóló füzetét pedig „férjem könyvtárának díszé”-ként említette a grófnő. Utolsóként 1843-ban Dietrichstein Móric hozta el a grófnőnek a franciaországi Mithras-emlékekről szóló munkáját, illetve Bánffy gróf és felesége volt Rozália ismerőseként Párizsban Lajard vendége.²⁷

²⁶ *Tudománytár* 6/12. (Új folyam.) 1842. 314.

A latin nyelvű táblát egy bányász találta Abrudbányán, s az ő fiától került a kolozsvári unitáriusokhoz, majd a leszármazottak 1834-ben Pesten, Jankovich Miklósnak 100 pengő forintért eladták.

²⁷ Magyar grófnő és francia tudós százéves levelezése. *Napkelet*, 19. 1929. 403–410. 1834-ben Rozália fia is meglátogatta, s a tudós a fiatal báróról nagyon kedvező benyomása volt, amit több levelében is megerősített. Érdekes, hogy a levelek a grófnő még egy törekvéséről tudósítottak: információkat kért a tudóstól, tud-e megoldást a csáki grófnő kastély gázvilágításának megszervezésére. Lajard nem tudott használni gyakorlati tanácsokat adni, mondván ilyen épületre még nincsen elfogadott megoldás.

Az akadémia híradása és a Lajarddal folytatott levelezés egyaránt igazolja Csáky Rozália érdeklődését a múlt értékei iránt, s azt a törekvését is, hogy a hozzáértő kutatókat ismeretanyaggal lássa el.

A Kolozsváron házat tartó családok az erdélyi birtokok mellett többször utaztak Bécsbe, hogy az udvarnál személyesen járjanak el a családjaikat érintő ügyekben. Az utazás során tettek rokoni látogatásokat, s megfordultak Pesten is, a legtöbbet azonban a császárvárosban eltöltött napjaikról tudósították rokonaikat.

Csáky Kata viszonylag részletes beszámolót küldött férjének pl. az 1769. évi bécsi tartózkodásról, amikor a halpiacnál laktak, a Szentháromság templomába jártak, s Rozália lányával együtt többször láttak a „német Comédiát”, illetve már másodjára nézték meg a „gyönyörűséges” baletteket.²⁸ 1785-ben azonban, amikor Bethlen Rozália küldött neki hasonló lelkendező sorokat a bécsi operáról, a szállásán megforduló sok-sok vendégről, korholva-dohogva válaszolta neki, hogy „Bár csak egy-egy petákon alól ne mutattad volna meg magadat”.²⁹

Amikor 1814 nyarán a Jósika János–Csáky Rozália házaspár a császárvárosban, Bécsben járt, Teleki Mária Jozefát is tájékoztatták benyomásaikról. Rozália első sorban a drágaságra panaszkodott anyósának: „[A] szekér, a szállás és az öltözet-hez való kimondhatatlanul drágák, a mesterembereknek szörnyű sok a dolgok, úgyhogy lehetetlen valamit hamar megkapni tőle. [...] egy cifra magyar köntös belé kerül 1500 forintokba, a férjfiaknak pedig 3000 is, Jankónak egyet elkerülhetetlenül tsináltatni kell, pedig eleget halogatja.” Ezért aztán ő maga nem megy a császárnéhoz, csak távolból nézi a ceremóniákat, viszont a vendégeskedésben részt vesz, hiszen már Kolovratéknál, Barkóczyéknál, Nemes Ádámnál jártak.³⁰

A levelezés a levélírók személyiségének változásaira is utal. Amikor 1825-ben Jósika a fiaival együtt részt vett a pozsonyi országgyűlés megnyitására, s ezt megelőzően Bécsbe is ellátogattak, felesége, Csáky Rozália nem tartott velük, nem utazott utánuk, éppen arra hivatkozva, hogy nem szereti a pompát és az udvari körökben forgolódást.³¹

1832. évi bécsi látogatása idején megbetegedett, s az éppen akkor a császárvárosban tartózkodó Brunswick Teréz is meglátogatta. 1835 májusában viszont már elfogadta a Bécsben tartózkodó arisztokraták meghívását, amelyet Miske közvetített számára: „[N]em teheti meg a császárné palotás dámája, hogy a császárnál egészen ismeretlen maradjon.” Ezért aztán beleegyezően vette Miskéné levelét, hogy „vasárnap 12 órakor a császárhoz, azután mindjárt [...] a császárnéhoz fogok menni”. Takarékoságára utal, hogy előbb az ismerősöktől (Khevenhüllerné, Miskéné, Ötvösné) próbált a fogadáshoz öltözéket kölcsönkérni, mivel azonban kide-

²⁸ Jósika Hitb. Lt. No. 661. Csáky Kata 1769. április 12-én írott levele. Április 25-én a sok kiadásra panaszkodott.

²⁹ Uo. No. 662. 1785. október 30-án, Nagymásról küldött levele, amelyben még egy tanácsot küldd neki: „Az Istenért, vigyázz jó híredre, nevedre, az ájtatosságtól meg ne szűnnyél.”

³⁰ Jósika Hitb. Lt. No. 141. 1814. június 27-én keltezett levél.

³¹ Jósika Hitb. Lt. No. 141.

rült, hogy „senki köntöse nem jó nékem, [...] csak térdig érnek”, végül kénytelen volt csináltatni magának.

Jósikáné napjait a sok vendégség, találkozó tette ki, de voltak fivérével olasz operában is, amelyről kiderült, hogy Pepinek – Csáky Józsefnek – a „legnagyobb öröme”. Rozália korábbi utazáshoz hasonlóan a szörnyű drágaságra panaszkodott, mondván alig tud kijönni a pénzből – hozzátéve, hogy „Pesten a vásár és a lóverseny volt az oka” a sok költségnek.³²

Úgy tervezte, hogy a visszaúton előbb Pozsonyig s másnap Pestig Bánffy Dénesékkal hajóval utazik majd, mivel bátyjától, Pepitől értesült róla: a sok eső miatt „irtóztató sár szokott azon a földön lenni [...] inkább Pestig sáros az út”. Férjétől viszont azt kérte, hogy Branyitskáról hozasson érkezésére szalonnát és bort, valamint „klavirt, ha három napot mulatok Hátzfelden, legyen mit együnk”.³³

A Bécsből küldött levelek egyértelműen mutatják a császárváros és Kolozsvár igen eltérő szokásait, árviszonyait, elvárásait, amelyeket azonban az arisztokrata családok tagjainak lassan-lassan meg kellett szokniuk, ha családjukat el akarták fogadtatni, s a fiatalabbaknak kellő előmenetelt akartak biztosítani.

Csáky Rozália férjének, Jósika Jánosnak halála után már több időt töltött Bécsben, Samu fiánál, mint Kolozsváron. Az özvegy császárnéval, Karolina Augustával kialakult jó kapcsolata valószínűleg erre az időre tehető, amikor már nem akarta a kialakult szimpátiát az Egyesület időszakos támogatásánál többre felhasználni. A polgári forradalom idején birtokait, vállalkozásait nem kímélték a felkelők, mivel a családot egyértelműen Habsburg-hűnek tekintették. Ezért pusztult el a csákigorbói kastély könyvtára, s égették fel a jól működő cukormanufaktúrát is. A bécsi és salzburgi tartózkodással életét mentette az öregedő özvegy, aki férje elvesztését nagyon keservesen élte meg, s néhány év múlva, 1850-ben, Bécsben érte a halál. Az Erdélyi Múzeum létrejöttékor a Jósika fiúk jelentősen hozzájárultak adományaikkal a gyűjtemény gyarapodásához. Többek között anyjuk botanikai gyűjteményét is átadták a köz céljaira, ezzel is megőrizve az utókornak a tevékeny grófnő emlékét.

LEVÉLTÁRI FORRÁS

Jósika Hitb. Lt.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) kezelésében, a Jósika család hitbizományi levéltára.

³² Jósika Hitb. Lt. No. 401. Csáky Rozália 1835. június 5-én, Hátzfelldről küldött levele Jósika Jánosnak.

³³ Jósika Hitb. Lt. No. 401. A bécsi tartózkodásról szóló levél Jósika Jánoshoz. Május 7-én érkeztek Bécsbe fivérével, Csáky Józseffel, akinek a szemét vizsgáltatták az orvosokkal s június 6-án már ismét otthon voltak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÍRÓ 1986
BÍRÓ József: Erdélyi kastélyok. In: *Ódon Edély, Művelődéstörténeti Tanulmányok*. II. Szerk. SAS Péter. Budapest, 1986, Magvető.
- CSÁKY 1768
CSÁKY Katalin: *Mennyei igyekezet, mely itten az Istenes életnek, ez után az örökké való boldogságnak meg nyeréséért foganatos imádságokkal rakva van*. Kolozsvár, 1768. [Újra kinyomatta báró JÓSIKA JÁNOSNÉ gróf CSÁKY Rozália. Kolozsvár, 1842.]
- CSÁKY 1781
CSÁKY Katalin: *Ajtatosság kalauza... mely a... gyakoroltatni szokott processióknak hasznos eljárására vezet...* Kolozsvár, 1781.
- CSÁKY 1788
CSÁKY Katalin: *Mennyei oltalom, azaz: olyan könyvecske, mely kalauzolni fogja a jó lelket az isteni félelemre és az isteni bizodalomra...* Kolozsvár, 1788. [Újranyomatott uo. 1842-ben, az eredeti évszámmal.]
- CSIZMADIA 1943
CSIZMADIA Andor: *Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron*. Kolozsvár, 1943.
- DÉRYNÉ SZÉPPATAKI 2011
DÉRYNÉ SZÉPPATAKI Róza: *Déryné emlékezései*. 2. 2011. [E-könyv]
- EGYED 2004
EGYED Ákos: *Az erdélyi magyarság történetéből, 1790–1914*. Kolozsvár, 2004, Erdélyi Múzeum Egyesület (Erdélyi Tudományos Füzetek, 243.)
- GYÖRFI 2010
GYÖRFI Dénes XIX. századi kolozsvári kalendáriumok a nagyenyedi Bethlen könyvtárban. *Szabadság* (internetes portál). 2010. december 8. Internet: archivum2.szabadsag.ro (2017. július 1.)
- JAKAB 1888/a
JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. III. Kolozsvár, 1888.
- JAKAB 1888/b
Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez. Összegyűjtötte és szerk. JAKAB Elek. Budapest, 1888.
- ZAY 2015
ZAY Éva: Főúri otthonok a 19. században Kolozsváron. *Erdélyi Múzeum*, LXXVII/1. 2015. 190–197.

„VÉGNÉLKÜL VALÓK AZ EGYENETLEN
HÁZASTÁRSOK SZÖVEVÉNYEI”¹
WESSELÉNYI ANNA ÉS BETHLEN LÁSZLÓ VÁLÁSAI

SZABADI ISTVÁN

Cserei Mihály írja históriájában az 1696-os esztendőre emlékezvén: „menénk Boncidára Bethlen László lakodalmára, ki Wesselényi Pál leányát vette vala, noha nem vala kedve hozzá, de a bátyjai hajták rá. Nem is lön szerencsés lakások, elhagyá feleségit, s nehezen válhatván meg a papok székin tőle, azután Folthi Bálint leányát vevé el feleségül.”²

Bethlen László (1675–1717) Bethlen Farkas történetíró, erdélyi kancellár fia, küllői főispán és tanácsúr, az 1709-ben felállított guberniális deputáció tagja, Bethlen Miklós szeretett rokona. Wesselényi Anna báró Wesselényi Pál tanácsúrnak, a kurucoknak nevezett bujdosók vezérének és Béli Zsuzsannának leánya, Wesselényi Istvánnak, a naplóíró erdélyi országgyűlési és táblai elnöknek a húga.

Szerencsétlen házasságuknak nem éppen pozitív kicsengésű (több helyen pontosításra szoruló) emléket állított Hermányi Dienes József népszerű anekdotagyűjtőmánya, „Nagyenyedi Demokritusa”: „Bethlen László feleségül vette vala a’ Wesselényi István Testvér hűgát; de kevés idő múlva felmene Bécsbe, hogy Léopoldus Császártól megnyerje az Erdélyi Gubernátorságot, és udvari Praefectussának hagyá Pápai Jánost, a’ jó forma egész férfiat, ’s az lön az Ifjú Asszony mellett is a’ Corporis Custos; de ebre bizta volt a’ hájat, minthogy Bethlen is két esztendeig mulata Bécsbe; mely idő alatt sokat kísértgeté ötet a’ Császár Confessionáriusa, de hijába. Haza jövé, eltélé két fülét a’ Felesége felöll való ’s Erdélyt bak büzzel bétöltött hír: mene azért panasza a’ Sogorához Wesselényi Istvánhöz (ezek a Wesselényiek Lengyel nemzet) mindjárt pedig asztalához ülteti a’ Sogor a’ Sogorát; de Bethlennek igen rász kedve vala, és nóha a’ bort felettébb szeretné, az asztalnál a’ pohárt csak maga előtt tartja vala; mőnd azért tréfából Wesselényi: *Igyék kegyed Sogor Uram, ha nincs 100. arany a’ Zsebében*, – akkor Bethlen 100. aranyat kiönt az asztalra; de Wesselényi megparancsolá, hogy egy is el ne vesszen azokból. Innen mene Fejérvárra BethlenVeszprémi István Püspökhöz, és leteve 200. forintot, és kíváná, hogy

¹ Az idézett félmondat Bod Péter 1763-ban megjelent *Synopsis juris connubialis* című munkájának Benkő László által fordított 1836-os kiadásának előszavában szerepel. *Időzi SIPOS* 2002, 105.

² CSEREI 1983, 276. Az esküvőről Czegei Wass György is említést tesz naplójában: „I Augusti... Bethlen László uram lakodalma is meglött, estve hat órakor ülvén le asztalhoz”. CZEGEI WASS 1896, 219.